

ישראל קולת החוקר והמורה

ישראל קולת (קופילוביץ) (1927-2007) נולד בוויילנה ועלה ארצה כילד עם משפחתו בשנת 1935. המשפחה השתקעה בתל אביב, ולימים נעשה שם האב למנהל הוצאת הספרים עם עובד. כחבר תנועת הנוער "מחנות העולים" וכאחד ממקימי "התנועה המאוחדת" הלך קולת להכשרה, עלה עם הגרעין לפוריה ב-1947 והשתתף כנוטר בקרבות צמח במלחמת העצמאות. ב-1950 החל את לימודיו באוניברסיטה העברית ומאז נתן חילו לאקדמיה. הוא היה מראשוני המורים במכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית, שהוקם בשנת 1959 וכיהן בקתדרה ע"ש ישראל גולדשטיין לחקר הציונות מאז הקמתה בשנת 1967. מאותם ימים ועד שפרש בשנת 1995 היה קולת האישיית המזוהה ביותר עם מחקר תולדות הציונות, והעמיד דורות של תלמידים, שהם ותלמידיהם פוזרים כיום בכל המוסדות האקדמיים בארץ.

קולת היה ההיסטוריון שביסס את חקר הציונות וישראל כענף מכובד באקדמיה הישראלית. הוא היה מלומד גדול, רחב אופקים ומעמיק, שגייס את אוצרות השכלתו לשילוב המחקר בתולדות הציונות בהקשר ביקורתי, היסטורי ותרבותי רחב. כמי שבא משורות "ארץ ישראל העובדת", הוא החל את דרכו האקדמית בחקר תנועת העבודה, לה ייחד את עבודת הדוקטור שלו "אידיאולוגיה ומציאות בתנועת העבודה בארץ ישראל: 1905-1919". אך הוא לא הצטמצם מעולם ולא השקיף על ההיסטוריה מן הפרספקטיבה הזאת לבדה, וגם בסוגיות הנוגעות לתנועה שעצבה את עולמו הרוחני כאיש צעיר, נקט עמדה ביקורתית והעמיד את חקרה על בסיס חדש. באופי הרצאתו והוראתו, כמו גם בדברים שכתב וערך עיגן את תולדות היישוב בהיסטוריה האירופית לכל גווניה ובהיסטוריה היהודית לכל זרמיה, והיה פתוח להגיב על האתגרים שהציבו אסכולות חדשות ולהציב סימני שאלה על מוסכמות, ובכך לא הזדקן מעולם.

קולת היה היסטוריון-פילוסוף ששיקע בנוף ההיסטורי רחב היריעה שהיה מעורה בו את חשיבתו העצמאית והייחודית, ואת ממצאיו המחקריים העמיד בראי החשיבה ההומניסטית המודרנית בכלל, וזו היהודית בפרט. עם זאת, אי אפשר להגדירו כהיסטוריון של רעיונות, כי בכל סוגיה שנגע בה, שילב את חקר האישים בלימוד רעיונותיהם ובפעילותם הפוליטית והחברתית, ואף בסוגיות כלכליות נגע, כמו למשל במסתו מאירת העיניים והחדשנית על יצחק וילקנסקי (אלעזרי-וולקני). גישתו זו

הכתיבה גם אח אופי כתיבתו. הוא לא חיבר ספרים עבי כרס, ואת חשיבתו ותוצאות מחקריו ההיסטוריים שיקע בעשרות רבות של מאמרים, מסות, הרצאות ודברי ביקורת, שבהם העמיד סוגיות רבות על שולחנה של ההיסטוריוגרפיה הציונית ובא באמצעותם לידי משא ומתן מתמשך עם זרמי המחשבה וההיסטוריוגרפיה המתחדשים בעולם הכללי ועם המגמות ההיסטוריות והפוליטיות המשתנות בעולם היהודי. יצירתו הרוחנית של קולת היא גם חגיגה לתרבות העברית – כל מסה או מאמר הם מלאכת מחשבת יפהפייה, לשונו עשירה ורוויה אסוציאציות לרובדי לשון מגוונים וסגנונו, הפיוטי לעתים, מאפשר חדירה והבנה לדבריו, אף אם הם חצובים ממחשבה מורכבת ורבת פנים. אכן, שיטתו וסגנונו ההיסטורי-פילוסופי אפשרו לו לפתח דלתות חדשות להבנה ההיסטורית של קוראיו ותלמידיו הרבים.

אסופת המאמרים שלפנינו מציגה רק טפח מפרסומיו הרבים והמגוונים. אחדים ממאמריו החשובים לא נכללו בה בשל אורכם וכן לא נכללו המסות המקיפות, אותן ייחד לבחינתם של אישים, או ביקורות הספרים שפרסם, אף שגם באלה שיקע תובנות ומחקר חדשים ומחדשים. אך דומה שהמאמרים שנבחרו לקובץ מייצגים את גישתו לכל צדדיה, ואת החסר משלימה רשימת פרסומיו המופיעה בסוף הקובץ.

הקובץ מחולק לשלושת הענפים שלהם הקדיש קולת את חילו. כל שלושם – הציונות, היישוב, ותנועת העבודה – שלובים ואחוזים זה בזה. ומצד אחר, בכל השלושה נגע קולת בעולמות רחבים בהיסטוריה המודרנית בכלל, וזו היהודית בפרט. בדבריי הבאים אנסה לעמוד על כמה מייחודיו, גם אלה שאינם באים לידי ביטוי במאמרים המתפרסמים בקובץ זה.

מחקריו של קולת בציונות העלו סוגיות מרכזיות לבחינה רדיקלית שבהן בחן מוסכמות ומקובלות מחדש, והנתונות במשא ומתן מתמשך בקרב קהיליית ההיסטוריונים ובציבור בכלל, ואשר מעסיקות גם את הזירה הפוליטית: האם, עד כמה ומתי הייתה הציונות מונחית להלכה ולמעשה על ידי רעיון הריבונות המדינית? האומנם תמיד עמדה ארץ ישראל במוקד הציונות, ובמוקד המחלוקת עם מתנגדי הציונות? באיזו מידה צמחה הציונות כחלק אינטגרלי של הלאומיות האירופית שלאחר המהפכה הצרפתית? וכיצד ניתן להעריך את הציונות כנגד תנועות פונדמנטליסטיות ומשיחיות בעולם היהודי המודרני? במאמרו פורץ הדרך על התנועה הציונית והערבים, בחן את מגוון העמדות וההתפתחויות בהתמודדותה של התנועה הציונית עם הנוכחות הערבית בארץ ישראל, והיה מן הראשונים שבחן שאלה זו באופן ביקורתי ולא מתוך גישה אפולוגטית. מאמרו המקיף על רעיון האוניברסיטה העברית בתנועה הלאומית היהודית בחן את תהליכי המודרניזציה בעולם היהודי ואת התגבשות השאיפה להשכלה גבוהה עברית כחלק מהותי בתהליך התגבשותה של הלאומיות היהודית וכמרכיב יסודי בשאיפה הציונית למהפכה תרבותית ולתחייה רוחנית יהודית.

קולת פרץ דרכים חדשות בחקר היישוב היהודי בארץ-ישראל. במאמרו החשוב ביותר בתחום זה – המבוא לכרך שערך, הראשון במפעל המחקר של האקדמיה הלאומית למדעים – בחן את השאלה הנתונה במחלוקת בדבר התמורה בהתפתחותו של היישוב היהודי בארץ ישראל ומידת קשריה של זו לראשית הציונות. במאמר זה טווה את מערכת הקשרים וההקשרים היהודיים והעולמיים שבהם היה שזור עולמו של היישוב היהודי בארץ וביקר את ההבחנה הרווחת בין "יישוב חדש", ל"יישוב ישן". מאמר זה גם ממחיש את סגולותיו המיוחדות כהיסטוריון. את ניתוחיו בנה באמצעות מיני-ביוגרפיות של אישים מרכזיים בתהליך המודרניזציה וההלאמה של היישוב היהודי בארץ, ואת דבריו חתם לא במסקנה החלטית וגורפת, אלא בהעמדת סימן שאלה שקרא להמשך המחקר בתחום. במאמרים הכלולים בקובץ שלפנינו מצויים חידושי הנוספים בסוגיית התארגנותו של היישוב היהודי בתקופות שונות, בהם בחן היבטים המקשרים בין היישוב לבין התנועה הציונית, מזה וכאלה המבחינים אותו כישות כשלעצמה, מזה.

החלק השלישי, על תנועת העבודה והסוציאליזם, הוא גם החלק הגדול ביותר בקובץ, שהרי קולת החל דרכו בחקר תנועת העבודה, ואת חקרה לא הניח עד סוף ימיו. יתר על כן, בתחום זה, אולי יותר מאשר באחרים, עסק קולת ההיסטוריון בשאלות פוליטיות אקטואליות שנגעו אליו כאיש תנועת העבודה, ועם זאת התעלה כדי לבחון בלי אפולוגטיקה ומשוא פנים ואף ללא דגשנות או פולמוסנות. כך מאמר "האם היה בן-גוריון סוציאליסט" שבו העמיד בספק לא רק את הניסיון לייחס לבן-גוריון אידאולוגיה כלשהי, ולא רק את שוויון מעמדו של הסוציאליזם למעמדה של המטרה הלאומית בדרכו המדינית, אלא גם את עצם היותו סוציאליסט. בחקר תנועת העבודה גם בא לידי ביטוי כוחו הרב בהעמדת סוגיות בהיסטוריה היהודית והציונית בהקשר הרחב של הסוציאליזם, הסוציאלי-דמוקרטיה והליברליזם האירופי. העמדת הסוציאליזם בנוסחו הארץ-ישראלי במבחן הביקורת ובפרספקטיבה בין-לאומית מציינת גם את מאמרו על ההסתדרות ועל התמורות בתנועת העבודה.

קולת היה רב-אמן בשרטוט דיוקנותיהם של אישים בתולדות הציונות, היישוב ותנועת העבודה. בין אלה מופיע בקובץ שלפנינו רק מאמרו על בן-גוריון. אך חשובים לא פחות ממנו הם דיוקנותיהם של אישים אחרים, בהם מן השורה הראשונה – בולטת הרצאתו על חיים ויצמן – ואחרים שלא היו דווקא מנהיגים פוליטיים וקולת היה זה שחשף לראשונה את דמויותיהם המרתקות, כמו יצחק וילקנסקי או אליעזר שוחט. אחדים מדיוקנאות אלה קובצו בספרו "אבות ומייסדים", אחרים הופיעו בעיתונות לסוגיה, ויש אף שהופיעו במסגרת מאמרי ביקורת שכתב על ספרים. לסוגה אחרונה זו שייכים אחדים ממאמרו המזהירים ביותר, המלווים בתובנות עשירות ומוסיפים ערך רב לספרים המבוקרים, בהם ספרו של יהודה ריינהרץ על חיים ויצמן, ספרה של אניטה שפירא על ברל כצנלסון, ספרו של זאב

צחור על יעקב חזן וקובצי זיכרונותיו של דוד בן-גוריון בעריכתו של מאיר אביזהר, ועוד. מאחר שאחדים מדברים אלה הופיעו רק בעיתונות היומית, מאפשרת רשימת פרסומיו שבסוף הכרך להגיע אליהם, שכן בכל אלה טמונות הארות והבחנות יקרות ערך.

יד יצחק בן-צבי וישראל קולת החלו בהכנת אסופת מאמריו זמן מה בטרם חלה את מחלתו האחרונה. הכנת האסופה התעכבה שכן קשה היה מאד להחליט על אילו מאמרים לוותר, כדי שהאסופה תהיה מייצגת, אך גם לא עבת כרס יתר על המידה. עתה, לאחר פטירתו, יופיע הכרך, וישראל עצמו לא זכה. כתלמידתו וידידתו של ישראל, קשה עלי הכתיבה עליו בלשון עבר. משתראה אסופה זו אור, יישארו עמנו חמיד ההיסטוריון ישראל קולת ומחקריו כנכסי צאן ברזל בתולדות הציונות, היישוב ותנועת העבודה.

חגית לבסקי